

ВПЛИВ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ ДИТИНСТВА НА ЯКІСТЬ ПРИВ'ЯЗАНOSTІ

Крижановська Зореслава Юріївна,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри загальної та клінічної психології

Волинського національного університету імені Лесі Українки

<https://orcid.org/0000-0002-5986-5725>

Бабак Костянтин Валерійович,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри практичної психології та психотерапії

Рівненського державного гуманітарного університету

<https://orcid.org/0000-0002-4008-1744>

У статті наведено теоретичний аналіз проблеми виникнення травматичного досвіду як наслідку недбалого поводження з дитиною з боку матері та батька. Базовим поняттям аналізу виникнення травматичного досвіду є прив'язаність. Підкреслено, що в сучасній психологічній науці прив'язаність розглядається як основне поняття, яке описує ставлення дитини до близького дорослого, яким у ранньому онтогенезі зазвичай є мати. У статті зазначено, що феномен прив'язаності дитини до матері знаходиться в центрі уваги дослідників як чинник якості людських взаємовідносин. Водночас прив'язаність має велике значення для формування ефективної материнської поведінки, пристосування дитини до навколишнього світу, її гармонійного розвитку. При цьому прив'язаність між немовлям та дорослим, що його доглядає, не є вродженою, а має сформуватися впродовж першого року життя дитини і визначається позицією матері, її здатністю до співпереживання та емоційної підтримки. Відповідно, цей час є визначальним і детермінуючим у формуванні прив'язаності різної якості (Ainsworth), яка надалі зумовлює розвиток пізнавальних, комунікативних, емоційних можливостей дитини, які безпосередньо впливатимуть на особливості її соціальної адаптації. У статті доводиться думка про те, що дитина має велику потребу в здоровій прив'язаності до матері. Серед чинників, які сприяють формуванню надійної прив'язаності, необхідними є комфорт та системне задоволення базових потреб. Відзначено, що неналежний догляд за дитиною, неадекватні реакції на її клич, холодність із боку мами, її байдужість здатні нанести психіці дитини серйозних емоційних порушень, навіть спричинивши переживання нею травматичного досвіду. На основі аналізу сучасних досліджень з'ясовано, що травма прив'язаності перетворюється на приголомшливий досвід відчуття самотності в ситуації нестерпного емоційного стану чи усвідомлення того, що сама прив'язаність є причиною величезного дистресу. Варто врахувати, що великі проблеми батьківського піклування емпірично пов'язані з численними несприятливими психосоціальними стресовими ситуаціями, наприклад, такими, як: важкий хронічний шлюбний конфлікт, перинатальна втрата попередньої дитини, дитина з обмеженими можливостями, післяпологова депресія/психоз, батьківська психіатрична захворюваність та насильницьке середовище.

Ключові слова: прив'язаність, поведінкові патерни, якість прив'язаності, травматичний досвід, травма.

Kryzhanovska Zoreslava, Babak Konstantin. The impact of traumatic childhood experiences on the quality of attachment

This article provides a theoretical analysis of the problem of traumatic experience as a consequence of child abuse by mothers and fathers. The basic concept of the traumatic experience analysis is attachment. It is emphasised that in modern psychological science, attachment is considered as the main concept that describes the child's attitude to a close adult, which in early ontogeny is usually the mother. The article notes that the phenomenon of a child's attachment to the mother is in the focus of researchers' attention as a factor in the quality of human relation-

ships. At the same time, attachment is of great importance for the formation of efficient maternal behaviour, adaptation of the child to the world around him or her, and his or her harmonious development. At the same time, the attachment between an infant and a caring adult is not innate, but must be formed during the first year of a child's life and is determined by the mother's position, her ability to compassion and emotional support. Accordingly, this time is decisive and determinative in the formation of attachment of various qualities (Ainsworth), which further leads to the development of the child's cognitive, communicative, emotional capabilities, which will directly affect the peculiarities of his or her social adaptation. The article proves the idea that a child has a great need for a healthy attachment to the mother. Among the factors contributing to the formation of a secure attachment, comfort and systematic satisfaction of the child's basic needs are essential. It is noted that inappropriate child care, inadequate responses to a child's cry, coldness on the part of the mother, and insensitivity can cause serious emotional disturbances to the child's psyche, even leading to traumatic experiences. Based on the analysis of modern research, it has been found that attachment trauma turns into an overwhelming experience of feeling lonely in a situation of unbearable emotional state or the realisation that attachment itself is the cause of enormous distress. It is worth noting that major parenting problems are empirically linked to numerous adverse psychosocial stressors, such as severe chronic marital conflict, perinatal loss of a previous child, a child with a disability, postpartum depression/psychosis, parental psychiatric morbidity, and violent environments.

Key words: attachment, behavioural patterns, quality of attachment, traumatic experience, trauma.

Постановка проблеми. У психології прив'язаність стосується основного соціального і стосункового зв'язку, який формується між дитиною та дорослим, що її доглядає, зокрема матір'ю чи батьком. Очевидним натепер є той факт, що процес прив'язаності починається з ранніх років життя людини. Він включає багато елементів зв'язку між дитиною та матір'ю, зокрема: комфорт, фізичну прив'язаність, задоволення її базових для виживання потреб та розвиток самоставлення щодо іншої людини.

Прив'язаність як базовий адаптаційний механізм дитини виконує в її житті багато функцій і, що найголовніше, дає їй можливість рости та розвиватися. Відповідно, дитина має велику потребу в здоровій прив'язаності до матері, для формування якої необхідними є комфорт та системне задоволення її базових потреб. Навпаки, неналежний догляд за дитиною, неадекватні реакції на її клич, холодність із боку мами, її байдужість здатні нанести психіці дитини серйозних емоційних порушень, навіть спричинивши переживання нею травматичного досвіду.

Метою роботи є методологічний аналіз причин та особливостей прояву травматичного досвіду дитинства в контексті формування її прив'язаності.

Результати дослідження. У різних психологічних теоріях і школах психотерапії склалися різні погляди на струк-

туру і значення прив'язаності, а також вплив сепарації на стосунки між матір'ю та дитиною. Причому в окремих теоріях виявляються паралелізм або схожість із теорією прив'язаності, але, з іншого боку, є й принципові відмінності. Зупинимось на цьому детальніше.

Отже, відмінності між психодинамічно орієнтованими школами і теорією прив'язаності полягають у тому, що психоаналіз спирається на теорію потягів, тоді як теорія прив'язаності, навпаки, ґрунтується на теорії мотиваційних систем, з яких, на думку Джона Боулбі, особливо ретельно будується система прив'язаності.

Окрім того, психодинамічні теорії виходять із положення, що стосунки матері й дитини спочатку характеризуються недиференційованою матрицею, в якій переважають психічні процеси злиття, тобто самість і об'єкт первинно недиференційовані. У процесі подальшого розвитку дитини репрезентанти самості дитини мають інтрапсихічно виділитися із цієї матриці, аби стали можливими психічне відокремлення та індивідуалізація.

Натомість у контексті теорії прив'язаності новонароджений, навпаки, сприймає матір і себе самого як відокремлених один від одного суб'єктів [2; 3]. Таким чином, прив'язаність між немовлям і близькою людиною, яка доглядає за ним, протягом першого року життя має лише виникнути, а зовсім не існує від самого його початку

завдяки їхньому симбіозу. У перебізі цього процесу можуть формуватися різні патерни прив'язаності [4].

Будучи нормативним під час розвитку новоутворенням, прив'язаність може бути різною за змістовними характеристиками. Вона набуває у дітей якісно різного характеру залежно від цілої низки умов і насамперед від поведінки матері, тобто її чуйності, емоційного прийняття, послідовного реагування на сигнали дитини, адекватного задоволення потреб і низки інших характеристик. Як засвідчують численні дослідження, вплив прив'язаності до матері не обмежується ранніми етапами дитинства, а поширюється навіть на дорослі сфери життя. Водночас і сфера впливу прив'язаності виявляється набагато ширшою за сферу власне дитячо-батьківських стосунків.

Mary Ainsworth [5], колега Джона Боулбі, ініціювала ранній емпіричний підхід, який суттєво доповнив нову теорію розвитку. Щоб оцінити якість прив'язаності, сформованої у дітей віком від одного до двох років, Ейнсворт створила цінну психологічну систему аналізу. Заснована на її методі, система мала три критерії для створення вузлів прив'язаності: 1) пошук близькості до опікуна; 2) ефект «надійної бази»; 3) протест, коли відділяють від опікуна.

Її концепція «від'єднання та возз'єднання» стосувалась характерних дослідницьких ситуацій: мати та її дитина заходять у кімнату з великою кількістю іграшок. Наступної миті незнайома, зазвичай науковий асистент, приєднується до них. Дитина починає досліджувати своє навколишнє середовище; вона підбирає іграшки і вступає до гри. Далі дитина ініціює контакт із незнайомкою. Мати, досі присутня, сидить близько, читаючи газету, але відкрита до контакту, якщо він буде ініційований дитиною. Через деякий час мама залишає кімнату. Поведінкові та емоційні реакції дитини на відділення від матері, так само, як і на возз'єднання з нею, є ключовими в експерименті. Згідно з теорією прив'язаності діти віком від 12 до 20-ти місяців повинні вже мати розвинене відчуття безпеки та унікальної прив'язаності до матері як нормативне утворення цього етапу розвитку.

Отже, навіть недовготривала розлука на цій важливій стадії розвитку може спричинити значне емоційне страждання.

Дослідження Мері Ейнсворт показали такі особливості:

– Діти з «надійною прив'язаністю» протестують, коли залишаються самі. Вони показують сильний біль, часто плачуть, зривають свою гру і почуваються дискомфортно в присутності незнайомки. Коли матір повертається, дитина здається радісною, намагається наблизитись, швидко заспокоюється і повертається до гри.

– Діти з «уникаючою прив'язаністю» не протестують, коли мама залишає кімнату. Вони продовжують гратися й ініціювати знайомство з незнайомкою. На перший погляд, ці діти не почуваються некомфортно чи стурбовано. Вони не реагують чи не помічають повернення матері й відвертаються, якщо мама намагається наблизитись до них. Це, здавалось би, зріла поведінка, тим не менш, супроводжується значним внутрішнім стресом. Ця поведінкова стратегія пропонується для того, аби відвернути увагу дитини від ситуації з розлукою, аби уникнути будь-який кореляційний емоційний біль.

– Діти з «амбівалентною прив'язаністю» отримують величезне емоційне потрясіння, коли їх залишають самих, подібно до дітей з надійною прив'язаністю. Вони встановлюють сильний фізичний контакт, коли повертається мама. Їхня поведінка у відношенні до матері, крім того, є неоднозначною і чергується між прив'язливою та уникаючою. Їхня непропорційна прив'язаність з'являється, аби відслідкувати сильну потребу контролювати нестабільну прив'язаність до матері.

– Діти з «дизорієнтовано-дизорганізованою прив'язаністю» відчувають нестачу будь-якого незмінного патерну у відповідь на відлучення та повернення матері. Діти, які представляють цей тип прив'язаності, розгублені від розлуки з матір'ю, влаштовують істерики і є безутішними. Коли матір повертається, дитина одночасно намагається наблизитись і уникає її. Особисті поведінкові механізми, такі як байдужість, спокійність та інші психомоторні стереотипи, є очевидними.

J. Bowlby [2] інтерпретував прив'язаність як систему внутрішньої регуляції. Спочатку ця регуляторна система орієнтована на пошук маленькою дитиною захисної близькості, контакту з матір'ю. У дитячому

віці система прив'язаності різко активізується в ситуаціях небезпеки, тривоги або будь-якого дискомфорту. Контакт із матір'ю зменшує або ж знімає тривогу й дає відчуття захищеності. За такої можливості дитина стає здатною переключати свою увагу на навколишній світ і реалізовувати дослідницьку активність, що є основою її пізнавального розвитку.

Дослідження J. Bowlby та його послідовників [2; 3; 4] переконують, що прив'язаність є складною системою, яка має трикомпонентну структуру:

- когнітивні компоненти, які містять розпізнавальні ознаки у вигляді образів і уявлень, пов'язаних із матір'ю (або іншою особою, яка постійно доглядає);

- емоційні компоненти, які включають реакції та сигнали, адресовані матері, які свідчать про потреби дитини та міру їх задоволення;

- власне поведінкові реакції – плач, усмішка, наближення, слідування, чіпляння та інші.

У міру розвитку дитини та дедалі більшої її самостійності прив'язаність до матері трансформується, але не зникає із життя дитини: на місце потреби в безпосередньому фізичному контакті та близькості приходить складніша за формою та змістом, але та сама за суттю потреба в психологічній захищеності й підтримці, в довірливому спілкуванні, а також у гнучкому керівництві з боку матері. Зростає і коло осіб, до яких у дитини, а потім підлітка і дорослого, формується ставлення прив'язаності, хоча роль матері як основного суб'єкта прив'язаності зазвичай зберігається.

Варто зауважити й на тому, що не завжди взаємодія між дитиною та матір'ю характеризується здоровими формами. На жаль, частими є випадки нехтування дитячими потребами, неадекватного реагування на них чи й навіть жорстокого поводження. За таких умов дитина не лише не має можливості сформувати надійну прив'язаність з матір'ю, а здатна пережити травматичний досвід, наслідки якого можуть бути далекосяжними.

Згідно з J.G. Allen [6], травма прив'язаності перетворюється на приголомшливий досвід відчуття самотності в ситуації нестерпного емоційного стану

або, що ще гірше, усвідомлення того, що сама прив'язаність є причиною величезного дистресу. Вплив на травмувальну фігуру прив'язаності погіршує базову здатність досягти безпечної прив'язаності взагалі. Це призводить до формування сподівання, що у всіх стосунках панує недовіра.

P. Fonagy та його колеги [7] відносять травму до складної ситуації: травма прив'язаності дуже часто є накопичувальною, нерідко тривалою. Це викликає руйнівний емоційний стрес і підриває здатність ефективно регулювати цей стрес. І це зазвичай несумісно з розвитком зрілої менталізації.

Травма прив'язаності може виникнути у формі базового міжособистісного занедбання (*травма бездіяльності*) або у формі фізичного, психічного чи сексуального насильства (*травма при вчиненні*). У багатьох випадках обидва види травм поєднуються. Травма прив'язаності часто призводить до дезорієнтованої-дезорганізованої прив'язаності. Неорганізована модель прив'язаності у свою чергу збільшує ризик подальших зловживань та зневаги.

Однак травми прив'язаності не відбуваються в порожньому суспільному контексті. Великі проблеми батьківського піклування емпірично пов'язані з численними несприятливими психосоціальними стресовими ситуаціями, наприклад такими, як: важкий хронічний шлюбний конфлікт, перинатальна втрата попередньої дитини, дитина з обмеженими можливостями, післяпологова депресія/психоз, батьківська психіатрична захворюваність та насильницьке середовище.

Травма прив'язаності змушує дитину вступати в дилему розвитку без виходу, постійний «жах без вирішення». Травматична тривога, страх чи паніка пов'язані з наявністю центральної фігури прив'язаності. Однак ця ситуація неминуче активізує природну «систему прив'язаності» і дає мотивацію знайти передбачувану безпеку в людині шляхом інтенсивного пошуку близькості, що може ще більше посилити емоційний стрес. Цей нерозривний парадокс розвитку полягає в максимальній активації наближення тенденції до травмувальної фігури прив'язаності з одночасною активацією

системи втечі в разі неможливості досягти послідовного поведінкового управління.

Аналіз результатів дослідження.

Загалом можна зробити висновок, що травми прив'язаності не лише опосередковують руйнівні наслідки через специфічний травматичний вплив, вони завдають ще більш глибоких психологічних ран, несумісно зустрічаючись із набуттям здатності довірливих відносин у собі та з можливістю необмеженого та автономного «Я»-розвитку.

Ці антагоністичні поведінкові бажання, які постійно визначають дезорієнтовано-дезорганізовану прив'язаність дитини, можуть стати очевидними в парадигмі психологічного спостереження розвитку «розставання та возз'єднання». Повна відсутність у дитини поведінкового плану для послідовного та ефективного вирішення типових емоційних викликів у цій експериментальній ситуації може відповідати неконтрольованому чергуванню між ворожою настирливістю та безпорадним відступом у конкретній взаємодії з боку матері, коли травматичні переживання передусім пов'язані з нею. Знову ж таки, в інших соціальних взаємодіях з фігурою прив'язаності дитина сама може активно повторювати несумісну поведінку батьківського піклування у відчайдушній спробі відновити емоційний контроль над реальною ситуацією в стосунках. Дитина намагається розв'язати свою дилему щодо близькості та дистанції у відносинах з прив'язаною людиною, чергуючи між поведінкою, яка контролює-карає та контролює-дбає.

Встановлені невпевнені моделі прив'язаності емпірично пов'язані з більш високим рівнем травматичних подій та подальшими наслідками травм. Для дезорієнтовано-дезорганізованих моделей прив'язаності ця підвищена вразливість до травматизму стосується передусім інших контекстів прив'язаності. Вони погіршують пов'язані з розвитком дефіцити менталізації, як зазначено вище, для ненадійних моделей прив'язаності.

Подальша травма має катастрофічний вплив на афективний та соціально-когнітивний розвиток дитини. Сексуальні або агресивні прояви жорстокого поводження з боку батьків особливо руйнівні, якщо

вони ґрунтуються на попередньому контексті відносин емоційного нехтування. Травматичні переживання часто доленосно стабілізують існуючу дифузю ідентичності через структурування емоційного життя шляхом розщеплення або роз'єднання. Вони можуть сприяти «ідентифікації з агресором» і, як наслідок, можуть створювати внутрішньопсихічні реляційні уявлення про «злочинців та жертв» у швидких змінах. Це не просто означає підвищений ризик повторної травматизації. Це також сприяє зворотній тенденції до зовнішньої віктимізації. Однак ця домінуюча модель поведінки базується на масовому перешкоджанні загальним функціям менталізації. Через величезні руйнівні наслідки в самій травмі часто неможливо правильно записати подію між злочинцем та жертвою в сенсі ідентифікованого відношення об'єкт-суб'єкт, яке можна представити таким чином. Швидше, травма закодована як стан руйнівного афекту «адуалістичної монади». Результатом може стати злоякісна інтроекція, яка постійно тисне на екстерналізацію в конкретних відносинах. Внаслідок дисоціації, пов'язаної з травмою, її не можна ні саморефлекторно оцінити, ні самостійно змінити. Хоча в потенційних злочинців переважає надмірність до емоційної міміки, існує також фундаментальне гальмування або відмова співпереживати чи взагалі визнавати психічний стан злочинців. В умовах диссоціативного зміненого стану свідомості різні аспекти ризикованої ситуації часто не можна помітити.

Таким чином, часто трапляється, що зовнішнє сприйняття, пов'язане з об'єктами, та блоковане саморефлективне внутрішнє ставлення можуть виражати дистанціювання щодо потенційного злочинця, тоді як на несвідомому або роз'єданому рівні фізичного сигналу пошук близькості, притаманний прив'язаності, може бути ефективним. Ця суперечлива поведінка підсилює вже сформовану, дезорієнтовано-дезорганізовану модель прив'язаності та зберігає сильний ризик подальшої травматизації.

Висновки. Описані вище різні типи прив'язаності відображають історію стосунків матері й дитині впродовж раннього дитинства та з високою точністю передбачають майбутні стосунки. Проведені

дослідження свідчать про те, що більшість дітей, які виростили в позитивних внутрішніх та зовнішніх (соціальних) обставинах, формують стабільну надійну прив'язаність, яка зберігається впродовж життя.

Загалом, імовірність розвитку надійної прив'язаності зростає, якщо батьки постійно задовольняють потреби дитини з особливим підходом. Надійна прив'язаність –

ключовий чинник для розвитку емоційної, когнітивної та міжособистісної компетентності дитини. З іншого боку, ризик отримати травму в ранньому дитинстві значно обмежує можливість формування надійної прив'язаності. Попри досвід таких травм, як ігнорування та агресивна поведінка, всі діти продовжують шукати близькості й розвивають інші патерни прив'язаності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Крижановська З., Бабак К. Емоційна прив'язаність дитини до матері як предиктор її соціальної адаптації до шкільного життя. *Психологічні перспективи*. Луцьк, 2021. Вип. 38. С. 138–150. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20191/3/PP_38_2021-138-149.pdf
2. Bowlby J. Maternal care and mental health. In: *The master work series*, 2nd ed. Jason Aronson: Northvale, NJ, London (1950), 1995.
3. Bowlby J. A secure base: Parent-child attachment and healthy human development. New York : Basic Books. 1988. doi: 10.1038/embor.2012.191
4. Ainsworth M. Mary D. Salter Amsworth // O'Connell A., Russo N. (eds). *Models of achievement reflections of eminent women in psychology*. N Y., 1983. P. 200–219.
5. Ainsworth M. Attachments beyond infancy. *Am Psychol*. 1989. 44:709–6.
6. Allen J.G. *Mentalizing in the development and treatment of attachment trauma*. London : Karnac Books. 2013.
7. *Affect regulation, mentalization and the development of the self* / P. Fonagy et al. New York: Other Press. 2002.
8. Winnicott D.W. Primary maternal preoccupation. In: Mariotti P, editors. *The maternal lineage: Identification, desire, and transgenerational issues*. New York, NY: Routledge/Taylor and Francis Group, 1956. P. 59–61.
9. Winnicott D.W. The theory of the parent-infant relationship. *Int J Psycho-Analysis*. 1960. 41:585.
10. Stern D.N. *The interpersonal world of the infant. A view from psychoanalysis and developmental psychology*. New York : Basic Books, 1985.
11. Maternal oxytocin response predicts mother-to-infant gaze / S. Kim et al. *Brain Res*. (2014a) 1580:133–2.

REFERENCES:

1. Kryzhanovska, Z., & Babar, K. (2021). Emotsiina pryv'iazanist dytyny do materi yak predyktor yii sotsialnoi adaptatsii do shkilnoho zhyttia [Emotional attachment of a child to a mother as a predictor of his/her social adaptation to school life]. *Psychological perspectives*, 38. Lutsk P.138 – 150. Retrieved from https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20191/3/PP_38_2021-138-149.pdf [in Ukrainian]
2. Bowlby, J. (1950). Maternal care and mental health. In: *The master work series*, 2nd ed. Jason Aronson: Northvale, NJ, London (1950). 1995.
3. Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. New York: Basic Books. doi: 10.1038/embor.2012.191
4. Ainsworth, M., Mary, D., Salter Amsworth // O'Connell A., Russo N. (eds). *Models of achievement reflections of eminent women in psychology*. N Y., 1983. P. 200-219.
5. Ainsworth, M. (1989). Attachments beyond infancy. *Am Psychol*. 44:709–6. doi: 10.1037//0003-066X.44.4.709
6. Allen, J.G. (2013). *Mentalizing in the development and treatment of attachment trauma*. London: Karnac Books.
7. Fonagy, P, Gergely, G, Jurist, E, & Target, M. (2002). *Affect regulation, mentalization and the development of the self*. New York: Other Press. . doi: 10.1186/2051-6673-1-9

8. Winnicott, D. W. (1956). Primary maternal preoccupation. In: Mariotti P, editors. *The maternal lineage: Identification, desire, and transgenerational issues*. New York, NY : Routledge/Taylor and Francis Group. p. 59–6.
9. Winnicott, D. W. (1960). The theory of the parent-infant relationship. *Int J Psycho-Analysis*. 41:585. doi: 10.1002/cpp1828
10. Stern D. N. (1985). *The interpersonal world of the infant. A view from psychoanalysis and developmental psychology*. New York: Basic Books. 1985.
11. Kim S, Fonagy P, Koose O, Dorsett K, Strathearn L. (2014). Maternal oxytocin response predicts mother-to-infant gaze. *Brain Res* 1580:133–2. doi: 10.1080/17470919.2014.896287